

ПИЛИП ОРЛИК В ОСМАНСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ

Олександр Серета

кандидат історичних наук, доцент, кафедра історії України,
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського,
Україна, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26,
hocabey.odesa@gmail.com, ORCID 0000-0002-5921-8907

У статті розглядаються питання з османського періоду життя Пилипа Орлика, його резидування на балканських володіннях Османської держави. Висвітлення зазначених питань відбувається на основі османсько-турецьких документів, які доповнюють чи підтверджують інформацію латиничних і кириличних документів з багатьох європейських архівів щодо найтривалішого османського періоду діяльності Пилипа Орлика в еміграції. Особливість використання османських джерел найяскравіше відбиває фінансову складову у розміщенні гетьмана, географію його переміщень європейськими теренами Османської держави, політичні рішення султанського і ханського урядів щодо визнання гетьманської влади тощо. Зокрема висвітлено ферман султана Ахмеда щодо прав і вольностей козацького війська Пилипа Орлика та подальшого розміщення козаків у пониззі Дніпра. У статті використано також султанські розпорядження про зустріч Пилипа Орлика в Хотині та його розміщення в Серезі й Салоніках. Наводяться звернення гетьмана до султана та кримського хана у вирішенні своєї подальшої долі та визнання його гетьманської влади.

Ключові слова: історіографія, Османська держава, Пилип Орлик, козацтво, османсько-турецькі джерела

PYLYP ORLYK IN OTTOMAN SOURCES

Oleksandr Sereda

PhD in History, Associate Professor, Department “History of Ukraine”,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,
26, Staroportofrankivs`ka St., Odesa, Ukraine, 65020,
hocabey.odesa@gmail.com, ORCID 0000-0002-5921-8907

The article deals with issues related to the Ottoman period of Pylyp Orlyk's life and his residency in the Balkan possessions of the Ottoman state. The coverage of these issues is based on Ottoman-Turkish documents that supplement or confirm the information of Latin and Cyrillic documents from many European archives on the longest Ottoman period of Pylyp Orlyk's activity in exile. The peculiarity of using Ottoman sources most clearly reflects the financial component in the hetman's accommodation, the geography of the hetman's movements across the European territories of the Ottoman state, the political decisions of the sultan and khan governments to recognize the hetman's power, etc. In particular, the article highlights Sultan Ahmed's fermans regarding the rights and privileges of the Cossack

army of Pylyp Orlyk and the further deployment of the Cossacks in the lower reaches of the Dnipro. The article also uses the sultan's orders regarding the meeting of Pylyp Orlyk in Khotyn and his accommodation in Serres and Thessaloniki. The author emphasizes the hetman's appeals to the sultan and the Crimean khan to decide the fate of Pylyp Orlyk and to recognize his hetman's authority.

Keywords: historiography, Ottoman State, Pylyp Orlyk, Cossacks, Ottoman-Turkish sources

Події військового протистояння першої половини XVIII ст. на теренах Центрально-Східної Європи безпосередньо відбилися на подальшій історії гетьманської України, її місця в європейській геополітиці. Московський натиск, спрямований на знищення самоврядування козацької державності поступово отримує природню відповідь у створенні більш прийнятної для Гетьманщини антимосковського союзу гетьмана І. Мазепи зі шведським королем Карлом XII. Ключовою постаттю в українсько-шведських союзних відносин виокремлювався, як довірена особа Івана Мазепи, Генеральний писар Пилип Орлик. Логічним продовженням таких відносин було сприяння Карла XII при обранні Пилипа Орлика гетьманом після смерті Мазепи у вимушеній еміграції під османським протекторатом.

Дослідження османських документів щодо подальшого перебування гетьмана Пилипа Орлика в османських володіннях, ставлення султана до козацької еміграції, встановлення гетьманської резиденції в Сірозі й Салоніках є головною метою даної публікації. Дослідження базується на комплексі документів з фондів Орієнтальського відділу Народної бібліотеки імені Св. Св. Кирила і Методія в Софії, а також, більшою мірою, з фондів Османського Урядового Архіву в Стамбулі.

Хронологічно початковий «Бендерський період» Пилипа Орлика в османських джерелах позначається документами щодо українського козацтва на османських теренах Причорномор'я під султанським протекторатом. Зокрема найбільший комплекс документів стосовно розміщення козацтва у пониззі Дніпра та його діяльність на кримсько-московському фронті опубліковано у науковому виданні «Османсько-українське степове порубіжжя», що охоплює період 1709–1712 років (Sereda 2015, 155–198).

Серед османсько-турецьких письмових джерел виділяються документи про дипломатичні відносини гетьмана Пилипа Орлика з султаном та діяльність українського козацтва на османських теренах. Одним з перших таких документів є султанський *берат* (BOA. Fon adı: “A_{DVNSNMH.d”. Defter № 6. Sayfa 337), адресований до Пилипа Орлика як відповідь на чолобитні делегованої гетьманом старшини до султанського палацу 1710 р. Зокрема у султанській відповіді зазначається, що Орлик «є гетьманом [козацьких] громад Барабаш і Поткалі, які знаходяться з двох сторін ріки Озі (Дніпро)». Гетьман «надіслав своїх делегатів у якості посланців: гордість старшини християнського народу Костянтин Гордієнко – отаман кошовий, Дмитро Горленко – Прилуцький пол-

ковник, Клим Долгополий – генеральний суддя, Іван Максимович – генеральний писар, Григорій Герцик – генеральний осавул і командуючий трьохтисячним військом полковник Карп ... до ушанованого султанського трону ..., підтверджуючи послідовні відносини у підлеглості козацьких громад Барабаш і Поткали до Височайшої моєї держави» (Sereda 2018, 93).

Цей документ підтверджує достовірність джерела з особистого архіву Михая Чайковського (Мехмеда Садик-паші), опублікованого дослідником мазепинців Йосипом Застирцем у 1914 р., де міститься оповідь про перебування гетьмана Івана Мазепи, Пилипа Орлика та його сподвижників на еміграції, і деякою мірою окреслюється їхній побут в Бендерах: «Було нас дев'ять: Мазепа, гетьман України, Костянтин Городинський (Гордієнко), кошовий отаман, Филип Орлик, головний писар козацький, Горленко, полковник полку Прилуцького, Войнаровський, осавул отамана, Кісилевський, хорунжий український, Чайка, отаман куреня Блатнерівського (Платнерівського), Безрукавий, писар кошового отамана, і я, Даміан Щербина, осавул кошового отамана, ми підписали *раста conventa*, котрі великий султан Агмет III уділив козакам Запорозжжя і України, котрі схоронилися під його могутню опіку в 1710 році. ... Султан Ахмет III приймав козаків як своїх войовників, давав їм землі між Прутом і морем, право риболовлі, припаси для 40 куренів, зброю, одягу на кожний похід, платню, як спагам і бакчиш (дарунки) в часі війни. Отаман отримав почесні і атрибуції наші» (Zastyrets 1914, 68–69).

М. Чайковський у своєму архіві подає цей документ у французькому перекладі, де акцентується увага на примітці, що позначає текст як: «Переклад з українського (*Traduction du Ruthenien*); малоруський оригінал цього акту знаходиться в архіві Високої Порти; копію перекладу мав Гладкий і передав її російському уряду 1828 р., себто тоді, коли піддавався з своїми козаками Миколі І» (Zastyrets 1914, 72). Йосип Застирець, публікуючи наведений документ, здійснює зворотній переклад з французької на українську мову.

Фактологічні твердження документу, наведені Застирцем, насправді підтверджують початок листування султана з П. Орликом, обраним гетьманом після смерті І. Мазепи, у 1710 р. Подальша інформація щодо надання козакам земель поміж Прутом і морем¹ не має підтвердження в османсько-турецьких текстах, але подальша евристика в османських архівних збірках надасть ще не одну можливість повернутися до означеного.

У червні 1714 р. П. Орлик виїхав до Стокгольму. Наступний етап резидування його на балканських провінціях Османської держави продовжується після восьмирічного перебування гетьмана у Швеції та інших європейських державах.

Подальше двадцятирічне перебування і переміщення Пилипа Орлика в межах Османської держави позначається прибуттям гетьмана з Кракова у берез-

¹ Сучасна південна Бессарабія.

ні 1722 р. до прикордонної фортеці Хотин. Досить тривалий балканський період життя гетьмана відповідно відбився на накопиченні значного кола документів османської бюрократичної звітності. Зокрема, прибуття гетьмана до Хотина спричинило видання низки султанських розпоряджень щодо його подальшого розміщення і фінансового забезпечення (BOA. Fon adi: “С.НR.”. Dosya № 78, Gömlek № 3851). Бажанням гетьмана було розміститись в межах Кримського ханства, ізокрема в Олешках-Кардашині, щодо чого *«кримський хан заступився за нього і клопотав перед моєю Височайшою державою»*. Однак за султанським рішенням *«у прикордонних областях не годиться розміщатися особам подібного рангу»*, як Пилип Орлик, тому для гетьмана була виділена резиденція у *«місті Сіроз в еялеті Румелія»*².

Подорож гетьмана з Хотина до місця розквартирування у Сірозі проходила теренами сучасної Молдови, Румунії і Болгарії, як це засвідчує подорожній щоденник Пилипа Орлика (Valchak-Mikolaichakova 2019, 45–61). Певний час, до середини червня, він затримався у фортеці Бендер, сподіваючись на допомогу кримського хана у вирішенні питання його перебування в Олешках, а не у Сірозі. Проте безкомпромісний наказ султана відправляв гетьмана на Балкани. За яким призначалось відповідне фінансування на покриття продовольчо-фуражних витрат на шляху прямування до визначеного місця проживання. Серед османсько-турецьких документів вирізняються розписки щодо отримання османським сановником, який супроводжував гетьмана, *«на кожній поштово-шляховій станції»* продовольчого щоденного пайка, як це відбулось у містечку Козлуджа³ (NBKM. Orientaliski ot del. Fond OAK. Arh. ed. 82/62). До середини липня 1722 року, прямуючи через Ямбол, Пловдив і Харманлі український гетьман дістався містечка Сіроз, де тепер розташовувалась його резиденція.

Відповідно до султанської заповіді, *«у Сірозі козацькому гетьману Пилипу Орлику призначалось утримання у розмірі 240 акче денно»* (NBKM. Orientaliski ot del. Fond OAK. Arh. ed. 8/14). Однак провінційність Сіроза і його віддаленість від основних центрів османської влади на егейському узбережжі призвело до незадоволеності гетьмана своїм становищем та неможливістю комунікувати з європейськими представниками у цьому регіоні.

Визначаючи подальше перебування Пилипа Орлика на теренах Егейської Македонії, султан призначив йому нову резиденцію в Салоніках відповідно до статусу особи гетьмана. Зокрема, у султанській заповіді від листопада 1722 року зазначається, що: *«гетьман Барабаиш [козаків] на ім'я Гетьман Пилип Орлик знайшов захисток під доброзичливим затінком моєї величної держави і було наказано розмістити його на місце проживання у Селянік (Салоніки). Для витрат на харчування згадуваному гетьману призначено по чотири гуру-*

² Сучасне місто Серрес, Греція.

³ Сучасне місто Суворово, Болгарія.

ша денно, починаючи від дня його прибуття в Селянік (Салоніки)» (NBKM. Orientaliski otдел. Fond 1. Arh. ed. 21. Лист 1). Статусність резиденції в Салоніках передбачала подвоєння денного утримання гетьмана фінансуванням до 4 гуруш (480 акче)⁴. Принаймні по березень 1731 року представник гетьмана «Кароль, син Кулика» перед шаріатським судом засвідчував що «Особа, що мене наділила уповноваженнями, згадуваний Гетьман Пилип Орлик, має височайшу заповідь», за якою гетьман отримував все визначене султаном фінансування «з прибутків митниці Селянік (Салоніки)» (NBKM. Orientaliski otдел. Fond 1. Arh. ed. 21. Лист 2–3).

Резиденція Пилипа Орлика в Салоніках протягом майже десяти років стає центром європейської дипломатії у вирішенні українського питання. Гетьман не припиняв пошуки союзників залучення до антимосковської коаліції, вів листування з володарями європейських держав (зокрема Франції, Великої Британії, Речі Посполитій, Ватикану, Саксонії, Пруссії та інших), порушуючи питання про допомогу у справі відновлення української державності.

Водночас віддаленість гетьмана від українських земель унеможливило належне керівництво і вплив на козацьке військо Олешківської Січі, на яке розраховував Пилип Орлик у неминучому протистоянні російській агресії. Особливо вражала гетьмана позиція султана у намаганні уникнути приводів до загострення відносин з російським урядом, через що Пилипу Орлику було заборонено розміщення своєї резиденції на кримських володіннях ще з 1722 року, як і подальше відвідування Січі, що могло призвести до нової війни. Розпач гетьмана у Салоніках відбився у листі до султана, де зазначалось: «Після такого довгого мого служіння, ось уже дев'ять років я перебуваю заточеним у цьому місті, наче як злочинець і негідник. ... Я далеко від мого війська, а воно, не маючи змоги отримувати від мене звістки і знаків, з кожним днем стає все більш розгубленим, розсіяним і приваблюваним ворогом» (ВОА. Fon adi: "A. {AMD.". Dosya № 3, Gömlek № 17). За означенням терміну перебування гетьман мешкав у Салоніках від 1722 по 1731 рік, хоча на самому документі позначена архівістом дата 1141 року хіджри означає 1729 рік. Принаймні цей час збігається з періодом використання кримським ханом козаків у походах на Північний Кавказ та покаранням за здобутництво «худоби, яку козаки вивезли з Московії» (Sereda 2018, 100), за наслідками чого спричинилося повстання в Олешківській Січі проти кошового отамана у 1728 році та перехід козаків до Кам'янецької Січі.

Звернення Пилипа Орлика до султана отримало позитивну відповідь, і вже у 1733 році в листі войводи Молдови зазначається твердження султана Махму-

⁴ Починаючи з правління султана Ахмеда (1703–1730), Османська держава почала карбувати перші османські гуруші. Таким чином, була створена нова грошова одиниця на основі 1 османського гурушу = 120 акче = 40 пара (İslâm Ansiklopedisi 2002. 26 Cild. 458).

да І, що *«треба розмістити шановного гетьмана в Каушані ..., призначити йому людей і відправити його в Каушан»* (ВОА. Фон аді: “С.ДН.”. Dosya № 207, Gömlek № 10346). На підтвердження цього кримський хан Каплан Герай пише козакам: *«По указу Порты Оттоманской, пан Орлик, гетман ваш, который зоставал до тыхчас в Солонику, пришел теперь до нас для злучения ся с нами»* (Skalkovskiy 1882, 178–180).

В буджацькій резиденції кримського хана в Каушані Пилип Орлик перебував з лютого 1734 року. Отримавши повідомлення від своїх прибічників про вихід козаків з володінь кримського хана на підросійську місцевість Базавлук, у березні 1734 р. саме з Каушан він звертається до Війська Запорозького з проханням щодо перегляду свого рішення перейти у російське підданство (Arkhiv Kosha 1998, 55–64). Частина прихильних до Пилипа Орлика козаків починає згуртовуватись навколо нього. Їхнє перебування в Каушані призводить до непорозумінь з місцевим населенням та вбивства декількох козаків (ВОА. Фон аді: “С.ДН.”. Dosya № 207, Gömlek № 10346), через що гетьман відмовляється від подальшого формування козацьких з'єднань в околії ханської резиденції та звертається до султана про формування козацького війська безпосередньо біля фортеці Бендер.

Намагання Пилипа Орлика збільшити свій вплив на українське козацтво, спонукало його клопотати перед султаном щодо отримання відповідного фінансування для розміщення резиденції у передмістях Бендер. Незгода гетьмана з розташуванням в Каушані призвела до видання у травні 1734 р. ферману султана Махмуда I до войводи Валахії Григорє Гіки II з наказом про його *«переведення до Бендер і там розміщення»* (ВОА. Фон аді: “С.НН.”. Dosya № 180, Gömlek № 8951, Liste 1). Відповідно у червні 1734 р., *«для того щоб розмістити в Бендер гетьмана Барабаш [козаків], яким є Гетьман Філіп Орлик, за султанським благоволінням відпущено шість тисяч туруш, які необхідно буде взяти з [рахунку податку] джизіє зібраного у Ефляку (Волоцині)»* (ВОА. Фон аді: “С.НН.”. Dosya № 180, Gömlek № 8951, Liste 2). Одним з яскравих прикладів османсько-турецьких документів з періоду перебування Пилипа Орлика в Бендер є його розписка щодо отриманого фінансування з особистим підписом латинкою: *«Philippus Orlik Dux Exercitus Zaporozennimus»* (ВОА. Фон аді: “С.НН.”. Dosya № 180, Gömlek № 8951, Liste 3). Таке фінансування дозволило утримувати певний час військо, яке, за свідченням самого Орлика, перейшло до передмістя Бендер у кількості понад 2000 козаків (Крупницький 1956, 62).

Необхідно зазначити, що Пилип Орлик у подальшому не відмовляється від гостювання в резиденції кримського хана в Каушані. Як засвідчує османський супроводжувальний документ подорожування, у листопаді 1734 року зі Стамбула через Кілію до Каушан також прибуває син Пилипа Орлика – Григор (ВОА. Фон аді: “A_ {DVNSMNM}”. Dosya № 140, Gömlek № 116), де гетьман приймає його у ханській резиденції. Так само у донесенні російського посла в Стамбулі Неплюєва у жовтні 1735 р., повідомляється, що *«в деревне Каушанах... находится Орлик, где он со всею своею разбойническою станицею квартиру имеет,*

состоящею во 100 или 150 человеках, а сказывают, что сего лета было при нем ... до 700 собрано» (Krupnytskyi 1956, 63).

Бендерсько-Каушанський період Пилипа Орлика обривається початком російсько-турецької війни 1735–1739 рр. Козацьке військо в Бендері, не отримавши султанського забезпечення, у 1735 році було розформовано. Частина цих козаків осіла навколо містечка Дубоссари, де формувалась територіальне утворення Ханська Україна під зверхністю Кримського ханства; інші ж козаки подались на Запоріжжя до Нової Січі. Гетьман, за наказом османського уряду, змушений був їхати з Бендер до Відня, де виконував функції радника молодого Ґьоргі Ракоці, сина екс-князя Трансильванії Ференца II Ракоці.

Наприкінці 1738 року Пилип Орлик, за рішенням великого везіра, отримує дозвіл осісти в Ясах, звідки він звертається до Менглі II Герай хана з меморіалом, *щоби «зделать Украину подвластною Порте Оттоманской, естли он наречен будет Гетманом, а законы и привилегии данныя Украине подтвердятся»* (BOA. Fon adi: “YB.(1).” Dosya № 1, Gömlek № 20). Документ, що зберігається в османському архіві, написано французькою мовою з російською анотацією архівіста.

Основний зміст меморіалу міститься у зверненні Пилипа Орлика до кримського хана і через нього до османського султана щодо поновлення його гетьманської влади в Україні під османським протекторатом та висловлюються сподівання на всебічну підтримку кримського хана у подальшому ймовірному протистоянні з Росією та еventуальному визволенню України: *«Я смиренно прошу, щоб мені тільки надали привілеї та повноправні дозвільні листи для отримання гетьманських повноважень і керівництва в Україні, а також підтвердження прав і вольностей від Високої Порти з августійшим ім'ям найяснішого та непереможного імператора, котрий славетно править, султана Махмуда, щоб вони мені надали та поновили ті повноваження»* (BOA. Fon adi: “A_{DVNSNMH.d”. Defter № 6. Sayfa 337), *які султан Ахмед мені вже колись милостиво надав стосовно моїх наступників на гетьманстві та щодо всієї козацької нації»* (Sereda 2018, 160).

Надаючи найвищої важливості викладеного змісту документу Пилип Орлик наголошував на особистій зустрічі з ханом: *«Мій намір залишився твердим вирушити з Ясс до Каушан, після щасливого повернення Вашої Величності з Константинополя, щоб мати честь висловити свою найсмиреннішу повагу до Вашої Величності»* (Sereda 2018, 159). Гетьман сподівався таким чином через хана отримати запрошення до спеціальної наради з османськими урядовцями у 1739 р. щодо вирішення як і свого майбутнього, так і подальшої долі України.

У вересні 1739 р. перебіг військових дій призвів до захоплення столиці Молдавії російським військом. Пилип Орлик, не отримавши відповіді від кримського хана, змушений був переїхати з Яс до Бухаресту. Вже по закінченню війни османський уряд повертається до вирішення питань, означених у зверненні гетьмана до султана, але задля уникнення конфліктів з Російською імперією, наказує Пилипу Орлику переїхати з Бухареста до Едірне. Таке ставлення

до гетьмана і підписання Белградського мирного договору 1739 р. негативно відбилось на його стані. Тим більше, що сам Орлик сподівався на повернення до Яс, де на посаду молдавського войводи османським урядом було призначено його приятеля Маврокордата. Пилип Орлик відмовився від переїзду до Едірне, на що османський уряд здійснив тиск на нього через відмову надавати належне фінансове утримання. У суперечку втрутився французький посол, за наполяганнями якого Пилипу Орлику все ж таки дозволено було розміститися в Яссах. Столиця Молдови стала останньою резиденцією гетьмана в османських володіннях з кінця 1739 по 1742 рік. Саме тут, в Яссах, 24 липня 1742 р. Пилип Орлик помирає, де і був похованим у церкві при майбутньому кафедральному соборі Ясської митрополії.

Таким чином, османсько-турецькі документи архівів у Софії та Стамбулі багато в чому доповнюють чи підтверджують інформацію латиничних і кирилических документів з багатьох європейських архівів щодо найтривалішого періоду діяльності Пилипа Орлика в османській еміграції.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

Arkhiv Kosha. 1998. Arkhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi. 1734–1775 [Tekst]. T. 1: korpus dokumentiv / red. kol. P. S. Sokhan [ta in.]; Tsent. derzh. istor. arkh. Ukrainy, NAN Ukrainy, In-t ukr. arkeohrafi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. K. (In Ukrainian).

Архів Коша. 1998. Архів Коша Нової Запорозької Січі. 1734–1775 [Текст]. Т. 1: корпус документів / ред. кол. П. С. Сохань [та ін.]; Центр. держ. істор. арх. України, НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К.

BOA. Başkanlık Osmanlı Arşivi [Османський Урядовий Архів] (Fon adı: “A. {AMD}.”. Dosya № 3, Gömlek № 17. (In Ottoman-Turkish).

BOA. Başkanlık Osmanlı Arşivi [Османський Урядовий Архів] Fon adı: “A_ {DVNSMHM}”. Dosya № 140, Gömlek № 116. (In Ottoman-Turkish).

BOA. Başkanlık Osmanlı Arşivi [Османський Урядовий Архів] Fon adı: “A_ {DVNSNMH.d}”. Defter № 6. Sayfa 337. (In Ottoman-Turkish).

BOA. Başkanlık Osmanlı Arşivi [Османський Урядовий Архів] Fon adı: “C.DH.”. Dosya № 207, Gömlek № 10346. (In Ottoman-Turkish).

BOA. Başkanlık Osmanlı Arşivi [Османський Урядовий Архів] Fon adı: “C.HR.”. Dosya № 180, Gömlek № 8951. (In Ottoman-Turkish).

BOA. Başkanlık Osmanlı Arşivi [Османський Урядовий Архів] Fon adı: “C.HR.”. Dosya № 78, Gömlek № 3851. (In Ottoman-Turkish).

BOA. Başkanlık Osmanlı Arşivi [Османський Урядовий Архів] Fon adı: “YB (1).” Dosya № 1, Gömlek № 20. (In Ottoman-Turkish).

İslâm Ansiklopedisi 2002, 26 Cild, Ankara. (In Turkish).

Krupnytskyi, B. 1956. Hetman Pylyp Orlyk (1672–1742): yoho zhyttia i dolia. Vst. st. O. Ohloblyna. Miunkhen, Dniprova khvyliya. (In Ukrainian).

Крупницький, Б. Д. 1956. Гетьман Пилип Орлик (1672–1742): його життя і доля. Вст. ст. О. Оглоблина. Мюнхен, Дніпрова хвиля.

NBKM. Narodna biblioteka “Sv. sv. Kiril i Metodii”. Orientalski otdel. Fond 1. Arh. ed. 21. (In Ottoman-Turkish).

НБКМ. Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Ориенталски отдел. Фонд 1. А.е. 21.

НБКМ. Narodna biblioteka “Sv. sv. Kiril i Metodii”. Orientalски otdel. Fond OAK. Arh. ed. 8/14. (In Ottoman-Turkish).

НБКМ. Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Ориенталски отдел. Фонд OAK. А.е. 8/14.

НБКМ. Narodna biblioteka “Sv. sv. Kiril i Metodii”. Orientalски otdel. Fond OAK. Arh. ed. 82/62 (In Ottoman-Turkish).

НБКМ. Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методи“. Ориенталски отдел. Фонд OAK. А.е. 82/62.

Sereda, O. 2015. Osmansko-ukrainske stepove porubizhzhia v osmansko-turetskykh dzherelakh XVIII st. = [Oleksandr Sereda. XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Ukrayna Bozkır Serhatti]: [monohrafiia]. Odesa, Astroprint (In Ukrainian and Turkish).

Середа, О. 2015. Османсько-українське степове порубіжжя в османсько-турецьких джерелах XVIII ст. = [Oleksandr Sereda. XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Ukrayna Bozkır Serhatti]: [монографія]. Одеса, Астропринт.

Sereda, O. 2018. Osmansko-ukrainska dyplomatiia v dokumentakh XVII–XVIII st. = [Oleksandr Sereda. XVII–XVIII. Yüzyıl belgelerinde Osmanlı-Ukrayna diplomasisi]. NAN Ukrainy Instytut skhodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho; Stambulskyi universytet. Kyiv; Stambul. (In Ukrainian and Turkish).

Середа, О. 2018. Османсько-українська дипломатія в документах XVII–XVIII ст. = [Oleksandr Sereda. XVII.–XVIII. Yüzyıl belgelerinde Osmanlı-Ukrayna diplomasisi]. НАН України Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського; Стамбульський університет. Київ; Стамбул.

Skalkovskiy, A. 1882. K istorii Zaporozhia. *Kievskaiia starina*, № 7. (In Russian).

Скальковский, А. 1882. К истории Запорожья. *Киевская старина*, № 7.

Valchak-Mikolaichakova, M. 2019. Opisaniie na balgarskite gradove i sela ot nachaloto na XVIII vek, otbeliazani ot Filip Orlik po vreme na patuvaneto mu do Istanbul. *Palaeobulgarica*, XLIII, No. 1. (In Bulgarian).

Валчак-Миколайчакова, М. 2019. Описание на българските градове и села от началото на XVIII век, отбелязани от Филип Орлик по време на пътуването му до Истанбул. *Palaeobulgarica*, XLIII, № 1.

Zastyrets, Iv. 1914. Mazepyntsi v Turechchyni. Z paperiv Sadyk-pashi (Chaikovskoho). *Ukraina: naukovyi trokhmisiachnyk ukrainoznavstva*. Kn. 2. (In Ukrainian).

Застирець, Ів. 1914. Мазепинці в Туреччині. З паперів Садик-паші (Чайковського). *Україна: науковий трьохмісячник українознавства*. Кн. 2.

Дата подання статті до редакції: 24.04.2025 р.